

WYDAJNOŚĆ PRACY W PRZEMYŚLE A W ROLNICTWIE KRAJÓW KAPITALISTYCZNYCH

Inż. Ferdinand Stočes (Praga — ČSR), Srovnání tempa růstu produktivity práce v kapitalistickém průmyslu a zemědělství, „Plánované hospodářství” nr 8/1957.

Streszczenie

Artykuł ten stanowi przyczynek do badań wpływu, jaki wywierają zasadnicze zmiany stosunków produkcyjnych w rolnictwie na kształtowanie się poziomu wydajności pracy w rolnictwie a w przemyśle¹.

Artykuł dzieli się na cztery części:
1. Tempo wzrostu produkcji w przemyśle i w rolnictwie.

2. Przebieg procesu zatrudnienia w przemyśle i w rolnictwie.

3. Wydajność pracy w przemyśle i w rolnictwie.

4. Niektóre skutki szybszego tempa wzrostu wydajności pracy w rolnictwie w porównaniu z przemysłem.

1. TEMPO WZROSTU PRODUKCJI W PRZEMYŚLE I W ROLNICTWIE

Porównanie tempa wydajności pracy w przemyśle i rolnictwie rozumiane jest przez autora jako porównanie tempa rozwoju produkcji i zatrudnienia oraz zbadanie ich wzajemnego stosunku. Jeżeli badaniom poddamy tylko sam wskaźnik wzrostu produkcji, to dochodzimy do wniosku, że rozwój przemysłu znacznie wyprzedza rolnictwo w każdym kraju.

We wszystkich przytoczonych krajach tempo rozwoju rolnictwa pozostaje w tyle za tempem rozwoju produkcji przemysłowej. Stopień tego niedoścignięcia jest różny, a wynika on z odrębności rozwojowych poszczegól-

nych krajów. Omawiane zjawisko nie jest przypadkowe i kształtuje się podobnie w latach przedwojennych jak i po drugiej wojnie światowej. Potwierdzają to badania dłuższych okresów rozwojowych.

Rolnictwo miało w przeszłości i zawsze będzie miało tendencję słabszego tempa rozwoju aniżeli przemysł. Znaczenie tego faktu dla tempa wydajności pracy w przemyśle i w rolnictwie zależy przede wszystkim od stanu zatrudnienia, na które z kolei wpływa tempo rozwoju sił wytwórczych oraz zmiany w stosunkach produkcji.

¹ Autor artykułu powołuje się na następujące źródła: Statistical Yearbook UNO 1955, FAO Yearbook 1956; International Labour Yearbook 1937, 1948, 1949, 1955, 1956; International Labour Review IV/1956; Economic Survey of Europe 1955; European Agriculture — A statement of Problems — Genewa 1955; Growth and Stagnation of the European Economy — Genewa 1956; Statistiques Industrielles 1900—1955, OECE. Paryż 1955; Vierteljahreshefte zur Konjunkturforschung, Sonderheft 31, Berlin 1933.

Tabela 1

Produkcja przemysłowa i rolnicza w 1953 r. w porównaniu z okresem przedwojennym¹
(poziom przedwojenny = 100)

K r a j e	Produkcja przemysłowa	Produkcja rolnicza
Kanada	239	156
Stany Zjednoczone A.P.	228	143
Norwegia	190	108
Finlandia	169	102
Szwecja	166	109
Holandia	165	124
Austria	165	101
Dania	152	135
Włochy	151	109
Belgia	146	114
Wielka Brytania	140	131

Tabela 2

Porównanie tempa rozwoju produkcji przemysłowej i rolniczej w Szwecji

Rok	Produkcja przemysłowa	Produkcja rolnicza
1880	100	100
1890	160	126
1900	260	206
1925	436	233
1935	737	277
1953	1510	318

2. PRZEBIEG PROCESU ZATRUDNIENIA W PRZEMYŚLE I W ROLNICTWIE

W końcu ubiegłego stulecia w rozwiniętych krajach kapitalistycznych ilość zatrudnionych w rolnictwie spada przy równoczesnym wzroście ogólnej liczby zatrudnionych. Proces zmniejszania się ilości pracujących w rolnictwie jest jednak niejednorodny i nateżenie jego przypada na lata 1930—1950. Całościowy przegląd tego zagadnienia znajdujemy w tabeli 3.

W trzydziestych latach naszego stulecia nastąpiły rewolucyjne zmiany w poziomie sił wytwórczych w rolni-

ctwie. Decydującym czynnikiem w tej rewolucji było wprowadzenie do produkcji traktorów. Traktory pozwoliły na znaczne zmniejszenie ilości pracujących w rolnictwie, równocześnie umożliwiły znaczny wzrost produkcji, a co za tym idzie wpłynęły na wzrost wydajności pracy.

Tempo wzrostu ilości traktorów nie jest we wszystkich krajach jednakowe. Niejednakowy jest także proces zmniejszania ilości pracowników zatrudnionych w rolnictwie. Najszybciej proces ten przebiega w wielkich kapitalistycznych przedsiębiorstwach, które głównie zatrudniają pracowników najemnych.

Z kolei traktory przenikają do niektórych średnich przedsiębiorstw rolniczych, które opierają się przede wszystkim na pracy członków rodziny właściciela.

W momencie, kiedy następuje zmniejszenie ilości zatrudnionych w rolnictwie, obserwujemy zjawisko zmniejszenia się ilości pracowników najemnych w stosunku do ogólnej liczby zatrudnionych w rolnictwie.

Tendencja zmniejszania się ilości pracowników najemnych w stosunku do ogółu zatrudnionych w rolnictwie prowadzi w konsekwencji do znacznie szybszego wzrostu wydajności pracy w dużych kapitalistycznych przedsię-

¹⁾ Dla przemysłu jako okres przedwojenny w większości przyjmowany był rok 1937 i 1938, a dla rolnictwa lata 1936—1938 (Stany Zjednoczone A. P. 1935—1939). Przeliczenia były dokonywane tak, aby okresy dla przemysłu i rolnictwa były maksymalnie zbliżone.

Stan zatrudnienia mężczyzn¹ w różnych krajach
(1950 = 100)

Tabela 3

K r a j e	Zatrudnieni w rolnictwie					Zatrudnieni ogółem				
	1880	1900	1920	1930	1950	1880	1900	1920	1930	1950
Szwecja	175	165	147	144	100	62	80	87	100	100
Wielka Brytania	156	141	126	118	100	57	74	87	94	100
Niemcy Zach.	126	122	122	120	100	49	57	84	85	100
Francja	146	149	130	116	100	87	101	98	102	100
Szwajcaria	119	121	114	108	100	57	69	81	87	100
Włochy	93	190		107	100	66	76		88	100
Dania	75	90	106	115	100	42	54	75	82	100
Norwegia	114	97	107	115	100	49	58	72	80	100

Park traktorowy w różnych krajach

Tabela 4

K r a j e	Ilość trak- torów w tys. sztuk na 1. I. 1954 (lub 1955)	Ilość traktorów w przeliczeniu na 1000 ha użytków rolnych			
		1939	1950	1953	1954 (1955)
Wielka Brytania	433	4	25	32	34
Niemcy Zachodnie	371	4	10	21	26
Norwegia	30	3	11	17	24
Szwecja	115	4	12	19	22
Szwajcaria	27	7	15	18	20
Dania	58	1	6	13	16
Holandia	42	2	8	13	16
Belgia	25	1	6	10	12
Finlandia	38	1	8	8	10
Austria	38	0,5	3	8	9
Francja	310	1	4	7	8
Włochy	125	2	3	5	6
Irlandia	22	0,5	3	5	—

biorstwach, opierających się na pracy najemnej, w porównaniu z przedsiębiorstwami drobnymi i średnimi, w których dominuje praca właściciela oraz członków jego rodziny (tab. N. 5).

Likwidacja drobnych przedsiębiorstw rolnych i ich wchłanianie przez duże przedsiębiorstwa kapitalistyczne prowadzi do wielkiej oszczędności siły ludzkiej, ponieważ na 100 hektarach użytków rolnych pracować będzie za-

miast 50—150 członków rodziny gospodarza zaledwie 5—20 pracowników najemnych. Społeczne znaczenie struktury wielkości gospodarstw wpływa przede wszystkim z różnicy w ilości osób pracujących przypadających na jednostkę powierzchni.

Z przedstawionej tabeli wynika, że wielkość areалу wywołuje zmiany w ogólnej ilości zatrudnionych oraz w ich składzie klasowym (tab. N. 6).

¹ W długookresowych badaniach zatrudnienia przyjęto dane odnośnie stanu pracujących mężczyzn. Przeliczenia dotyczące ilości kobiet zatrudnionych w rolnictwie w poszczególnych krajach są niejednolite.

W najmniejszych gospodarstwach zatrudnionych jest dziesięciokrotnie więcej pracowników, aniżeli w dużych.

Należy dodać, że produkcja przypadająca na jednostkę powierzchni wzrasta od największych do najmniejszych przedsiębiorstw.

Argument ten staje się jednak nieistotny, gdy porównamy tempo wzrostu ilości zatrudnionych z tempem wzrostu produkcji.

Dla ilustracji posłużymy się tutaj danymi norweskiego instytutu rolniczego (Norges Landsbrugs Ekonomiske

Tabela 5
Pracownicy najemni w stosunku do ogólnej liczby zatrudnionych w rolnictwie

K r a j e	Rok	Procentowy udział w stosunku do ogółu zatrudnionych	
		Gospodarze i członkowie rodzin	Pracownicy najemni
Belgia	1930	79,4	20,6
	1947	85,8	14,2
Francja	1936	73,0	27,0
	1954	77,1	22,9
Dania	1940	53,6	46,4
	1953	61,8	38,2
Norwegia	1930	71,1	28,9
	1950	75,3	24,7
Szwecja	1940	69,0	31,0
	1950	70,2	29,8
Austria	1939	76,6	23,4
	1951	79,0	21,0
Stany Zjednoczone A.P.	1940	69,0	31,0
	1950	72,3	27,7

Tabela 6

Stan zatrudnienia w rolnictwie Norwegii (rok 1949)

Wielkość gospodarstwa w ha	Na 100 ha użytków rolnych przypada pracowników		
	ogółem	członkowie rodziny	siły najemne
0,5— 1,0	191	185	6
1,0— 2,0	117	112	5
2,0— 3,5	78	74	4
3,5— 5,0	58	54	4
5,0— 7,5	46	42	4
7,5—10	37	32	5
10 —20	27	21	6
20 —50	19	9	10
powyżej 50	17	3	14
o g ó ł e m	50	45	5

Institut), z których wynika, że produkcja w przeliczeniu na jednostkę powierzchni w grupie gospodarstw wielkości do 5 ha jest większa prawie o 60%, aniżeli w przedsiębiorstwach powyżej 50 ha. Natomiast ilość za-

trudnionych na jednostkę powierzchni na podstawie danych przytoczonej tabeli 6 (porównując grupę powyżej 50 ha z grupą od 3,5 do 5,0 ha) jest wyższa o 240%.

3. WYDAJNOŚĆ PRACY W PRZEMYSŁE I W ROLNICTWIE

Po omówieniu tempa wzrostu produkcji oraz stanu zatrudnienia, autor przeprowadza syntezę tych dwóch

wskaźników oraz porównuje tempo wzrostu wydajności pracy w przemyśle i w rolnictwie¹.

Tabela 7
Porównanie poziomu wydajności pracy
(okres przedwojenny = 100)

K r a j e	Przemysł	Rolnictwo	$\frac{\text{Rolnictwo}}{\text{Przemysł}}$
Kanada	121	204	169
Stany Zjednoczone A.P.	142	210	147
Francja	119	171	144
Dania	109	152	139
Belgia	124	165	133
Wielka Brytania	127	155	122
Niemcy Zachodnie	120	135	112
Szwecja	136	152	112
Austria	104	116	112
Norwegia	133	140	105
Włochy	168	114	68

Tabela 8
Tempo wzrostu wydajności pracy
(okres przedwojenny = 100)

K r a j e	Rok 1950		$\frac{\text{Rolnictwo}}{\text{Przemysł}}$	Rok 1953 lub 1954		$\frac{\text{Rolnictwo}}{\text{Przemysł}}$
	przemysł	rolnictwo		przemysł	rolnictwo	
Kanada	116	188	154	121	204	169
Dania	101	126	125	109	152	139
Belgia	117	144	123	124	165	133
Wielka Brytania	119	151	107	127	155	122
Niemcy Zachodnie	83	84	101	120	135	112
Szwecja	122	137	112	136	152	112

¹ Autor nie podaje sposobu obliczenia wydajności pracy w różnych krajach. Zastrzega się tylko, że dane, jakimi posłużono się przy omawianiu powyższego zagadnienia nie są całkowicie ścisłe. Materiały statystyczne (w szczególności dotyczące ilości zatrudnionych w rolnictwie) różnią się w poszczególnych źródłach i nie zawsze możliwe jest otrzymanie danych dla odpowiedniego roku.

Dane tabeli 7 zgodnie informują, że w rozwiniętych krajach kapitalistycznych rolnictwo przęściga przemysł pod względem tempa wzrostu wydajności pracy.

Proces ten nie przebiega we wszystkich krajach jednakowo. Przebieg jego uzależniony jest od struktury społeczno-ekonomicznej rolnictwa w poszczegól-

nych krajach (a przede wszystkim od stanu rolnictwa w momencie wyjąciowym).

W większości krajów, z wyjątkiem Szwecji, wzrost wydajności pracy w rolnictwie w porównaniu z przemysłem jest coraz szybszy. Potwierdzeniem powyższej tezy jest także tabela 9.

W Stanach Zjednoczonych A. P. tempo wzrostu wydajności pracy w rolnictwie pozostawało w tyle za przemysłem aż do roku 1930. W okresie lat 1930—1953 tempo to wzrasta i wyprzedzanie przemysłu przez rolnictwo nasila się aż do roku 1954. Gwałtownego przełomu, jaki następuje w 1935 r., nie można tłumaczyć inaczej aniżeli tym, że po 1935 r. ilość gospodarstw farmerskich osiąga największy poziom w całej historii Stanów Zjednoczonych, a od tego czasu zaczyna spadać niesłychanie szybko. Równocześnie obserwujemy zjawisko likwidacji małych gospodarstw o stosunkowo niskiej wydajności pracy oraz zastępowanie ich przez duże, technicznie zmodernizowane gospodarstwa.

Tabela 9
Tempo wzrostu wydajności pracy
w Stanach Zjednoczonych AP¹
(1935 = 100)

Rok	Przemysł	Rolnictwo
1920	72	79
1925	95	79
1930	100	91
1935	100	100
1940	83	119
1950	148	202
1954	152	222

4. NIEKTÓRE NASTĘPSTWA SZYBSZEGO WZROSTU WYDAJNOŚCI PRACY W ROLNICTWIE ANIŻELI W PRZEMYŚLE

W chwili obecnej w rozwiniętych krajach kapitalistycznych tempo wzrostu wydajności pracy w rolnictwie jest szybsze aniżeli w przemyśle. Oznacza to, że rolnictwo zbliża się do absolutnego poziomu wydajności pracy w przemyśle.

W krajach, w których istnieje szeroko rozwinięta produkcja wielkotorowa w rolnictwie, różnice w poziomie wydajności pracy między przemysłem a rolnictwem są zupełnie niewielkie. Natomiast tam, gdzie przeważa produkcja drobna, rozbieżności

Tabela 10
Porównanie nowych wartości wyprodukowanych w rolnictwie
i w przemyśle w przeliczeniu na jednostkę pracy

K r a j e	Rok	Rolnictwo	Przemysł
Meksyk	1950	100	450
Austria	1951	100	300
Turcja	1950	100	280
Niemcy Zachodnie	1954	100	230
Włochy	1954	100	210
Stany Zjednoczone A. P.	1950	100	190
Kanada	1951	100	130
Wielka Brytania	1951	100	90
Nowa Zelandia	1951	100	60

¹ W oryginale omyłkowo umieszczono wskaźniki dla rolnictwa w rubryce przemysłu i odwrotnie („Plan. Hosp.” s. 614).

w poziomie wydajności pracy między przemysłem i rolnictwem są nadal duże (tab. N. 10).

W Anglii i w Nowej Zelandii na jednostkę pracy przypada większa wartość wyprodukowana przez rolnictwo, aniżeli przez przemysł. (Nie będziemy tego szczegółowiej analizować,

Tabela 11

Porównanie nowych wartości wyprodukowanych w rolnictwie i w przemyśle Stanów Zjednoczonych A. P. w przeliczeniu na jednostkę pracy (1930—1950)

Rok	Rolnictwo	Przemysł
1930	100	270
1940	100	240
1950	100	190

wymagałoby to bowiem wyjaśnienia stosunku cen produktów rolniczych i przemysłowych — w naszych rozważaniach jest to zbędne).

Równocześnie z procesem szybszego tempa wzrostu wydajności pracy w rolnictwie przy porównaniu z przemysłem, różnica między wartością przypadającą na jednostkę pracy w przemyśle i rolnictwie będzie się zmniejszać (tab. 11).

Na zakończenie trzeba stwierdzić, że ilościowy wzrost produkcji rolniczej pozostaje w tyle za tempem wzrostu produkcji przemysłowej. To opóźnienie rozumieć należy jako długookresową tendencję rozwojową. Proces ten ma miejsce tak w warunkach kapitalizmu jak i socjalizmu, przy czym stopień wyprzedzania rolnictwa przez rozwój produkcji w przemyśle zależy od warunków i specyfiki poszczególnych krajów.

Opr. E. Raszeja